

Van talmied choochem tot satirisch volkszanger

Welvl Zbarzjer, beschreven en bezongen door Itsik Manger

Willy Brill

Wie enigszins bekend is met het poëtisch oeuvre van de dichter Itsik Manger, krijgt het gevoel de persoon achter de dichter te kennen. Alles en allen die zijn levensloop hebben bepaald, komen in zijn verzen voor: zijn vader, kleermaker en kunstenaar, wiens naaiatelier in Stoptsjet galmde van gezang, zijn moeder, afkomstig uit Kolomai en een begenadigd vertelster, zijn grootvader, koetsier, die hem vaak meenam in zijn kar met een roodbruine vos bespannen, zijn jongere broer Notte, die te vroeg uit het leven werd weggerukt, het Galicische landschap waarin hij opgroeide, de kroegen en de hoeren die hij bezocht, en vooral de rondtrekkende troubadours die hij bewonderde. Zo waren bij voorbeeld 'Di Broder Zinger' (volkszangers uit de stad Brody, Galicië) voor hem een bron van inspiratie.¹ Of hij de Broder Zinger ooit persoonlijk gekend heeft, blijft een vraag. Ze leefden in de tweede helft van de negentiende eeuw, en Manger werd in 1901 geboren. Toch schreef hij:

Ik sprong op de kar van de Broder Zangers
ben mijlenver met hen mee gereden
[...]
ik heb gezworven, gebrek en honger geleden.

Evenzeer vereenzelvigd hij zich met de zwervende troubadour Welvl Zbarzjer, die leefde van 1826 tot 1883 en een bekende figuur was in de Roemeense kroegen. Mangers verzameld werk bevat een serie liefdesgedichten die hij Welvl in de mond legt². Ze zijn gericht aan een geliefde met de naam Malke. Welvl had inderdaad een vriendin die Malke heette, met wie hij later trouwde. Ze woonde in Constantinopel. Vermoedelijk is deze Malke ook 'di malke foen Terkai' in Mangers komische lied Rabenoe Tam. In dat geval zou zij dus niet de koningin van Turkije zijn, zoals in menige liedbundel staat vertaald, maar Welvls liefje.

In zijn prozageschriften wijdt Manger een verhaal aan de volkszanger onder de titel 'Noënte gesjtaltn'³, en je zou je zo kunnen voorstellen dat hij ter plekke onder het gehoor aanwezig was. Een fragment hieruit:

וועלוול זבארזשער

דער מעטראפאליע-זייגער האָט געשלאָגן איינס. די אלטע בכבדיקע הויפט-שטאָט פֿון דער מאָלדאווייע
שלאָפֿט. געציילטע, טריבע לאַמטערנעס באַלויכטן די ליידיקע גאַסן. נאָר אין די קרעטשמעס, וואָס זענען
צעוואָרפֿן איבער דער שטאָט, לייכט זיך. אַ שפעטער פֿאַרבײַגייער הערט דאָ און דאָרט דאָס כליפען פֿון אַ
ציגינערישער פֿידל, דאָס שיפורע קול פֿון אַ פֿאַלקס-זינגער און די טענער פֿון אַן אַלטן צימבל.
ביי שמעון מאָרק אין גערטנדל איז איצט פֿריילעך ביז גאָר. ביי די צעוואָרפֿענע טישלעך זיצן אידן
בעלי-מלאַכות, אידן פֿראַסטאַקעס, זיצן און הערן זיך צו צו די לידער, וואָס זינגט דער הויכער-בלאַנדער
זינגער. ער שטייט אין דער סאַמע מיט פֿונעם קליינעם גערטנדל און זינגט:

קום אַהער, דו פֿילאַזאַף,
מיט דיין קעצישן מוחל,
קום אַהער צום רבינס טיש
און לערן דיך ביי אים שכל.

דער עולם כאַפט-אונטער דעם רעפֿריין. בגילופֿנדיקע קולות, אַלע מיט-אַ-מאַל, ווי אויף אַ קאַמאַנדע:

יאַ ביס באַ-באַם, יאַ ביס באַ-באַם
יאַ ביס באַ-באַם-באַם, טאַטע...

דער הויכער, בלאַנדער זינגער איז אַנגעטאָן אין אַן אַלטן פֿראַק, פֿאַר אים אויפֿן טיש ליגט דער
צילינדער, ער וואָרט-אַפֿ געדולדיק ביז דער כאָר וועט ענדיקן דעם רעפֿריין. דערנאָך זינגט ער ווייטער:
אַ דאַמף-שיף האַסטו אויסגעקלערט

און נעמסט דערמיט זיך איבער,
דער רבי שפרייט דאָס טיכל אויס
און שפּאַנט דעם ים אַריבער.

דאָס קול פֿונעם זינגער איז היפש שיכורלעך, אָבער אָנגענעם. דער עולם האָט הנאה פֿון דעם ליד און
כאָטש אַלע קענען שוין דאָס ליד אויף אויסנווייניק, זיצן זיי און הערן זיך צו פֿאַרגאַפֿט, גלייך זיי וואָלטן
עס געהערט צום ערשטן מאָל.

פֿאַרענדיקט דאָס ליד, טוט דער זינגער אַ זופֿ פֿונעם גלאַז מיט וויין, ווישט זיך אָפֿ מיטן טיכעלע דאָס
מױל. ער האָט שוין היינט געזונגען אַ סך לידער, וואָס חוזקן-אָפֿ פֿון די רביים מיט זייערע כניאָקעס, די
חסידים. נאָך יעדן ליד האָט מען אים פֿונעם עולם געהייסן שטעלן אַ פֿערטל וויין. דאָס וויפֿלטע פֿערטל
ער טרינקט איצט, געדענקט ער שוין אַליין נישט.

וועלול זבאַרזשער שמייכלט. ער פֿילט זיך גוט צווישן אַט דעם פֿראַסטן עולם. ער האָט זיי ליב און זיי
האַבן אים ליב. ער פֿילט זיך גוט, ווען ער הערט דעם גוט-ברודערישן "דו". ס'איז אַ גרויסע מדרגה, ווען
דאָס פֿאַלק זאָגט צום פֿאַלקס-דיכטער "דו". די ווינער משפּילים האָבן דאָס נישט פֿאַרשטאַנען. זיי
האַבן נישט פֿאַרשטאַנען, ווי אַזוי ער, וועלול זבאַרזשער, דער באַרימטער משפּיל און דיכטער, חבֿרט זיך
מיטן המון, זיצט און טרינקט מיט זיי אינניעם. די ווינער משפּילים האָבן פֿאַר אים אויסגעפּועלט אַ
סטיפּענדיע מיטן באַדינג, אַז ער זאָל אויפֿהערן צו זינגען אין די שענקען, אַז ער זאָל זיך אויפֿהערן חבֿרן
מיט די פֿראַסטאַקעס. ער, וועלול זבאַרזשער, האָט זיי צוגעזאָגט, אָבער קיין וואָרט האָט ער נישט
געהאַלטן. און מען האָט ביי אים דערפֿאַר צוגענומען די סטיפּענדיע. אין וויין האָט ער אָפּגעהונגערט אַ
שטיקל צייט און סוף כל סוף זיך אומגעקערט צוריק קיין רומעניע, צו די פֿראַסטע, פּשוטע און
האַרציקע אידן.

ער נעמט נאָכאַמאָל אַ זופֿ פֿונעם גלאַז. דער וויין איז גוט. נאָך אַ זופֿ און ער זינגט פֿאַר דעם עולם דאָס
נייע ליד זיינס וועגן גאָטס באַנקראַט:

אַ קלייניקייט עפעס מיט אונדזערע אידן?
קיים טוט עפעס איינער אַ מצווה
מאָנט ער בייים רבונו של עולם
נישט מער און נישט ווינציקער,
ווי דריי הונדערט מיט צען וועלטן.
דער חזן און דער מוהל,
דער חסיד און דער רבי,
דער בעלפֿער און דער מגיד.
אַלע, אַלע קומען זיי צו לויפֿן
מיט דער רעכענונג, און ער,
דער אַלטער רבונו של עולם
וואָס האָט אין זיין רשות נאָר איינמאָל
דריי הונדערט מיט צען וועלטן,
האַט קיין אַנדער ברירה נישט.
ער גייט באַנקראַט.

דער עולם לאַכט, קאָטשעט זיך פֿאַר געלעכטער. אַט אַ ממזר, אַט דער וועלול. ווי ער האָט דאָס
אָפּגעמאָלן אַט די אַלע גאָטס סטראַפּטשעס, אַרומגעבונדען אַיעדן איינעם פֿון זיי אַ חוזק-גלעקעלע
אַרום האַלדז. אַט אַ ממזר. נישט אומזיסט האָבן אים די פֿרומאַקעס אַזוי פֿיינט. זיי וואָלטן אים
דערטרונקען אין אַ לעפֿל וואַסער.

דער מעטראַפֿאָליע-זינגער קלינגט איינס... צוויי... האַלב דריי אַזינגער. מאַרגן איז אַ טאָג פֿון אַרבעט.
צייט אַהיים צו גיין. וועלול זבאַרזשער טוט אָן דעם צילינדער, ציט אַרויף די הענטשקעס אויף זיינע
הענט און לאָזט זיך אויך גיין אַהיים.

פֿונים אויבער-מאַרק ביז צום שול-הויף, וווּ ער ווינט, איז אַ שטיקל מהלך. די גאַסן זענען שאַ שטיל,
אויסגעשטאַרבן. וועלול גייט מיט וואַקלענדיקע טריט. פֿאַר אים וואַקלט זיך זיין שאַטן. מאַדנע, דער
שאַטן טראַגט אויך אַ צילינדער אויפֿן קאָפּ, גייט אָנגעטאַן אַ פֿראַק ווי ער, און וואַקלט זיך אַהין און
אַהער מעשה וואַגאַנט.

וועלול בלייבט שטיין. דער וועג ציט זיך און ציט זיך און סינעמט גאַרנישט קיין סוף. ער שפּאַרט זיך
אָן אין אַ גאַס-לאַמטערן, רוט זיך אָפּ.

די לבנה, וואָס האָט אים באַגלייט דעם גאַנצן וועג, בלייבט אויך שטיין. וועלול קוקט צו איר ארויף

און סע דוכט זיך אים אַז ער פֿאַרשטייט וואָס זי וויל.

די לבנה איז אויך היינט
זייער גוט פֿאַרלעקט,
ערשט האָט זי געשיינט,
פלוצים איז זי פֿאַרדעקט.
טרינקען וויל זי גאָר אָן אַ שיעור
און האָט נישט קיין מזומנים,
שעמט זי זיך נעבעך צינד פֿאַר מיר
און פֿאַרדעקט זיך גאָר דאָס פנים.

”אַ גאָטס רחמנות אויף איר” מורמלט דער שיכורער וואָגאַנט. ”מען דאַרף עפעס אויסקלערן, געפֿינען אַן עצה. די לבנה קאָן דאָך אויסגיין פֿאַר דורשט, חלילה. וואָס וועלן טאָן די פּאָעטן אָן דער דאָזיקער יִפֿהפֿיה? אַ שוין פנים וועלן זיי האָבן, אַזאַ יאָר אויף מיינע שונאים.”
ער לייגט צו דעם פֿינגער צום שטערן, קלערט און קלערט. און מיט-אַ-מאָל שיינט אויף זיין פנים. ער הייבט-אויף דעם קאָפּ צום הימל און זינגט צו דער לבנה, וואָס האָט זיך גראָד באַהאַלטן הינטער אַ וואַלקנדיל:

לבנה, קום אַרויס,
אַהער – בײַ מיין לעבן –
די וועלט לאָזט זיך נאָך נישט אויס,
איך וועל דיר אָן עצה געבן.
איך האָב פֿאַר דיר אַ גוטן פּלאַן,
זאָלסט מיך נאָר צוהערן,
קום געשווינד אין שענק אַרײַן
און פֿאַרזעץ אַ צוויי, דרײַ שטערן.

Welvl Zbarzjer

De torenklok slaat één uur. De oude, eerbiedwaardige stad Jas, hoofdstad van Moldavië, slaapt. Enkele troebele gaslantarens werpen hun schijnsel door de lege straten. Maar in de dranklokalen verspreid over de stad is het een orgie van licht. Een late voorbijganger hoort hier en daar het snikken van een zigeunerviool, de dronken stem van een volkszanger en de klanken van een oude cimbaal.

In de hof van Sjimen Mark gaat het vrolijk toe. Aan enkele tafeltjes zitten handwerkers, eenvoudige lui, te luisteren naar liederen die een lange blonde zanger te midden van hen ten gehore brengt:

*Koem aher, doe filosof,
mit dain ketsisjn moichl,
koem aher tsoem rebns tisj
oen lern dich bai im sejchl.*

Het publiek valt in als op commando, beschonken stemmen zingen het refrein:

*ja bim ba-bam, ja bim ba-bam
ja bim ba-bam-bam, tate...*

De lange blonde zanger draagt een oude pandjesjas. Voor hem op een tafel ligt zijn hoge hoed, hij wacht geduldig tot het koor is uitgezongen, en gaat verder:

*A damfsjif hostoe oisgeklert
oen nemst dermit zich iber,
der rebbe sjprejt dos tichl ois
oen sjpant dem jam ariber.*

De stem van de zanger is hees van de drank, maar klinkt aangenaam. De toehoorders genieten, en al kennen ze het lied allemaal van buiten, toch luisteren ze gretig alsof ze het voor het eerst horen.

De zanger neemt een slok uit zijn glas wijn en veegt zijn lippen droog. Hij heeft vandaag al heel wat spotliederen gezongen over rebbes en hun kwezelachtige volgelingen, de chassiedem. Na elk lied krijgt hij van zijn publiek een kan wijn aangeboden. De hoeveelste hij nu drinkt weet hij zelf niet meer.

Welvl Zbarzjer glimlacht. Hij voelt zich goed tussen het gewone volk. Hij houdt van hen, en zij houden van hem. Hij is tevreden als hij het kameraadschappelijke 'jij' hoort. Het is een eer als het volk zijn volksdichter met 'jij' aanspreekt. De Weense vrijdenkers hebben daar geen benul van. Zij begrijpen niet dat hij, Welvl Zbarzjer, een verlicht man en beroemd dichter, zich afgeeft met de massa en een glas met hen drinkt. De Weense vrijdenkers hebben hem een stipendium verschaft onder voorwaarde dat hij ophoudt in kroegen te zingen en niet langer omgaat met het gemene volk. Hij, Welvl, heeft hun dat toegezegd, maar geen woord gehouden. Dus hebben ze hem het stipendium weer afgepakt. Dat werd hongerlijden in Wenen, en tenslotte is hij teruggekeerd naar Roemenië, naar de eenvoudige, hartelijke gewone man.

Hij neemt nog een slok. De wijn is goed. Nog een slok en hij zingt voor zijn publiek zijn nieuwe lied over Gods bankroet:

Drommels nog aan toe, wat is er aan de hand met onze joden?
 Nauwelijks pleegt iemand een mitswe
 of hij eist bij Riboine sjel oilem,
 niet meer en niet minder dan
 driehonderdtien werelden op.
 De voorzanger en de besnijder,
 de chosed en de rebbe,
 de hulpmelammed, de predikant,
 allen komen aangesneld
 met de rekening in de hand.
 En hij, die ouwe Riboine sjel oilem,
 die slechts één keer driehondertien werelden bezit,
 heeft geen andere keuze:
 hij gaat failliet.

Het publiek lacht zich krom. Wat een schavuit, die Welvl, hoe hij al die schijnheiligen te kijk zet, hoe hij ze stuk voor stuk een narrenmuts opzet. O, wat een rekel! Niet voor niets hebben al die kwezelaars een hekel aan hem. Ze zouden hem het liefst in een lepel water verdrinken.

De torenklok slaat een... twee... half drie. Morgen is een werkdag. Tijd voor het publiek om naar huis te gaan. Welvl zet zijn hoge hoed op, doet zijn handschoenen aan en vertrekt.

Van de bovenmarkt naar de sjoelhof, waar hij woont, is een flink eind. De straten zijn doodstil, uitgestorven. Welvl waggelt. Voor hem uit waggelt zijn schaduw. Merkwaardig, zijn schaduw draagt ook een hoge hoed, heeft net als hij een pandjesjas aan en laveert als een vagebond.

Welvl Zbarzjer blijft staan. De weg schiet maar niet op en lijkt eindeloos. Hij leunt tegen een lantaarnpaal en rust wat uit. De maan, die hem de hele tocht vergezelt, blijft ook staan. Welvl kijkt naar haar op, en hij schijnt te begrijpen wat ze wil:

De maan heeft vandaag
 ook een stuk in haar kraag,
 eerst schittert ze hevig,
 plots is ze beneveld.
 Ze lust er nog wel eentje
 maar zit op zwart zaad,
 ze schaamt zich een beetje
 en verbergt haar gelaat.

‘Arme maan’, mompelt de sjikkere vagebond. ‘We moeten iets bedenken, een oplossing vinden. De maan zou, godbeware, van dorst kunnen vergaan. Wat moeten de poëten beginnen zonder die schoonheid? Dan staan ze er niet fraai op, moge het mijn vijanden overkomen.’

Welvl legt een vinger tegen zijn voorhoofd en denkt diep na. En plotseling begint zijn gezicht te stralen. Hij richt het hoofd op en zingt naar de maan, die zich juist achter een wolkje verschuilt:

Kom schijnen, maan, kom schijnen,
 ik heb een plan gesmeed –
 de wereld gaat niet hasjeweine,
 zowaar ik Welvl heet.
 Ik heb een voorstel in de zin:
 luister voordat je verkommert,
 kom mee met mij de kroeg weer in,
 en breng twee sterren naar de lommerd.

Vertaling: Willy Brill

Wie was Welvl Zbarzjer?⁴

Welvls werkelijke naam was Benjomin Wolf Ehrenkranz. Zijn geboorteplaats Zbarazj in Oost-Galicië. Zijn vader was ritueel slachter en Talmoedgeleerde. Welvl ging zoals gebruikelijk naar het cheider en bleek een begenadigde leerling te zijn. Zijn gemore-melammed noemde hem ‘*a sjarf kepl*’, maar met neiging tot spotternij. Na zijn schooltijd bestudeerde hij in het geheim Tenach aan de hand van Moses Mendelssohns commentaren, en las wereldse literatuur. Hij ging liederen schrijven, in het Hebreeuws en het Jiddisj. Zijn eerste Jiddisje lied was ‘Der chosed oen zain waib’, een vers vol bijtende spot, dat hij in het openbaar op de melodie van een nigoen voordroeg. Deze openlijke ketterij bracht het sjtetl Zbarazj zodanig in opschudding dat hij er niet langer kon blijven. Hij verliet zijn huis, trok naar Batasjan in Moldavië (Roemenië), een stad met een wat grotere joodse bevolking, en probeerde er als melammed aan de kost te komen. Ook daar introduceerde hij Mendelssohns commentaren, en ook daar werd hij met schande overloden en uitgewezen. In een naburig dorp kreeg hij onderdak bij een caféhouder als melammed voor diens kinderen. Hij voelde er zich spoedig thuis en werd beschouwd als een huisgenoot. In de gelagkamer vond hij zijn eerste publiek.

Met zijn aangename warme stem zong hij er zijn improvisaties in het Hebreeuws en het Jiddisj, bij een schotel gebrad en een fles wijn. Ook groeide zijn reputatie in de stad Batasjan, waar hij bij tijd en wijle optrad. In de theehuizen en kroegen aldaar dromde de maskilische jeugd samen om hem te horen. Frank en vrij gaf hij zijn satires ten beste, geselde bijgeloof en ingewortelde vooroordelen, spotte met de hypocrisie van chassidiem en wonderrebbes, en zong de lof van wijn, vrouwen en liefde. In de jaren zestig woonde hij langere tijd in Jassy (Jiddisj: Jas), de hoofdstad van Moldavië, en bereisde grote en kleine steden in Roemenië, Galicië en Zuid-Rusland. Van 1878 tot 1880 woonde hij in Wenen. Eigenaars van eethuizen en wijnkelders vochten om zijn aanwezigheid. Waar hij verscheen, stroomde het publiek toe om hem te horen zingen. Toen bemiddelde Weners geld bijeenbrachten en hem een maandgeld boden, op voorwaarde dat hij de kroegen zou mijden en zijn bohemienleven zou opgeven, verliet hij Wenen en ging terug naar Roemenië, waar hij enkele jaren later overleed. Veel van zijn liederen staan genoteerd als volksliederen, waaronder ‘Der filosof’, ‘Der bankrot’, ‘Der rebbe oif dem jam’.

Noten

¹ Zie hierover ook: Willy Brill, ‘Wer-iz-wer: Itzik Manger’, in: *Grine medine* 2, p. 10-12.

² ‘Welvl Zbarzjer sjraibt briv tsoe Malkele der sjejner’, in: *Lid oen balade*. Farlag J.L. Perets, Tel Aviv 1976, p.281-304.

³ *Sjrift in proze*, Farlag J.L. Perets, Tel Aviv 1980, p. 64-67.

⁴ *Leksikon foen der naier Jidisjer Literatoer*. Alweltlecher Jidisjer koeltoer-kongres, New York 1960, p. 580-583.

